

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.12.2014 № 1528)

Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

№ 3, 2009 [Назад](#) [Головна](#)

УДК 331.5;519.2

O. I. Цимбал,
к.е.н., с.н.с., Рада по вивченю продуктивних сил України НАН України, м. Київ

РЕГУЛЮВАННЯ ЗАЙНЯТОСТІ ТА РИНКУ ПРАЦІ В КОНТЕКСТІ ЗАВДАНЬ СТРАТЕГІЙ ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ В УКРАЇНІ

Анотація. В статті досліджуються проблеми зайнятості та ринку праці, які безпосередньо визначають добробут та рівень соціальної згоди. Увага до останнього обумовлюється тією роллю яку суспільна довіра і згода відіграють к процесах формування ефективного інституційного середовища. На підставі аналізу динаміки зайнятості та ринку праці визначено латентні механізми формування бідності, їх інституційний базис, а також напрями регулювання.

Annotation. The memoir presented research the problem of employment and labor market, which directly determine the level of welfare and social consensus. Attention to the latter subject to the role that public trust and consent to the process of playing an effective institutional environment. Based on the analysis of employment and the labor market is defined latent mechanisms of poverty, their institutional bases and areas of regulation.

Ключові слова. Бідність, наявний та реальний дохід, неформальна зайнятість, затримки заробітної плати, механізми регулювання зайнятості та ринку праці.

Key words. Poverty, existing and real income, informal employment, delayed wages, the mechanisms regulating employment and labor market.

Вступ

Бездобіття, бідність та убогість, посилюючись і посилюючи психологочну вразливість не тільки найбільш знедолених прошарків суспільства, а й зайняте та здорове населення, постають в ієархії загроз національної безпеки першим і основним джерелом соціальної нестабільності. Абсолютна бідність визначає межу можливості до відтворення людського капіталу, відносна – свідчить про рівень соціальної збалансованості і згоди в суспільстві, а виражаючись через макроекономічні пропорції розподілу благатства нації, визначають мотивацію до перспектив подальшого зростання або занепаду. В такому контексті подолання бідності стає лакмусовим папірцем і вихідною передумовою формування того рівня соціальної згоди, який робить можливим реальну інституційну модернізацію.

Про визначальну роль соціального миру і порозуміння для формування суспільної довірі і ефективності інститутів було розкрито в роботах Н. Бердсолла, Я. Корнаї, Ф. Хайєка, Дж. Ходжсона, А. Аузана, А. Ляско, А. Олейніка тощо. Чимало робіт стосувалися вивчення процесів бідності як такої: І. Гнибіденко, Ю. Саєнко, О. Кисельова, Е. Лібанова, В. Кущенко, А. Патракова т. інш. Однак розгляд бідності одночасно і як чинника нестачі ресурсів започаткування інституційних перетворень і як індикатора незбалансованості механізмів перерозподілу і відтворення ринкових та соціальних позицій суб'єктів господарювання, а також як чинника, що унеможливилося досягнення соціальної згоди та формування передумови ефективного соціального контракту в трудовій сфері, не знайшли достатнього висвітлення. Виходячи з позицією про визначальну роль соціального діалогу у формуванні інституційної бази більш досконалых механізмів регулювання ринку праці та зайнятості вважаємо, що під таким кутом проблеми бідності і їх зв'язку з ринком праці потребують більшої уваги.

Результати.

Державний комітет статистики для вимірювання абсолютноого рівня бідності застосовує показник чисельності населення із загальним доходом нижче прожиткового мінімуму, а для відносного рівня – квінтільний коефіцієнт диференціації, який визначає різницю середини інтервальних доходів між 20% найбагатших та найбідніших громадян. Значення вказаних показників протягом 2000-2008 р. представлено в таблиці 1. Цікавість саме до цього періоду пов’язана з веденням в дію Указу Президента України щодо реалізації Стратегії подолання бідності і розробленого в цього розвиток Комплексною програмою подолання бідності [1;2].

З таблиці видно, що результати державних зусиль можна було б вважати позитивними. Разом з тим світовим і вітчизняним науковим середовищем розділяється думка, що дані офіційної статистики можуть вважатися лише точкою відліку, але не висвітлюють картину в цілому. Причиною цього є об’єктивні методологічні проблеми збирання відповідних даних, пов’язаних із приховуванням доходу, а також із наявністю тіньових доходів. Тому такі дані завжди використовуються разом із непрямими оцінками та соціологічними опитуваннями, побудованими на непрямих запитаннях. Так, за даними ООН і Міністерства праці та соціальної політики України в 2008 році рівень бідності досягав 28%¹. Достовірних даних на поточний момент ми не маємо, але враховуючи, що стан бідності в країні вагомо залежить від загального соціально-економічного стану, можна припустити, що розгортання світової фінансово-економічної кризи тільки погіршило ситуацію.

Таблиця 1. Диференціація життєвого рівня населення²

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Чисельність населення із середньодушовими загальними доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму:								
млн. осіб	39,9	39,8	35,2	30,3	25,3	23,1	13,2	8,1
у відсотках до загальної чисельності населення	82,7	83,3	76,2	65,6	55,3	50,9	29,3	18,1
у відсотках до попереднього року	101,5	100,0	88,4	86,1	83,5	91,3	57,1	61,2
<u>Довідково:</u> розмір прожиткового мінімуму (у середньому на одну особу в місяць, грн.)	311,3	342,0	342,0	362,23	423,0	472,0	532,0	626,0
Квінтільний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення, разів	2,5	2,4	2,3	2,4	2,4	2,4	2,0	2,1
Квінтільний коефіцієнт фондів (по загальних доходах), разів	4,6	4,5	4,4	4,6	4,6	4,7	3,6	3,8

¹ Джерело: <http://www.pravda.com.ua/news/2008/4/16/74716.htm>.

² У 1999-2006 рр. в якості критерію диференціації застосовувався показник „середньодушові сукупні витрати”.

На підставі цього ми можемо сформулювати вихідне положення статті: протягом 2000-2008 рр. незмінність абсолютної і, скоріше за все, зростання відносної бідності (використовуємо зворот "скоріше за все" тому, що з цього приводу масно різні дані) має місце в умовах економічного зростання (збільшення ВВП – 4,6 рази), зростання зайнятості на повному ринку праці – 105%, скорочення обсягу – на 42% і тривалості безробіття – з 23 до 11 місяців, збільшення номінальної – в 5,8 разів і реальної заробітної плати – в 2,5 рази, а також державних соціальних допомог та інших трансфертів майже в 5 разів (з 67 млрд. грн. у 2002 р. до 323 млрд. грн. у 2008 р.) (таблиця 2). Таким чином, в Україні сформовано унікальну модель бідності: вона формується на фоні динамічного розвитку, достатнього рівня індустриалізації, освіченості та кваліфікованості робочої сили, низького рівня безробіття, вагомої частки участі держави в соціально-економічних процесах. На противагу нашій країні, в світі концентрація бідності притаманна країнам з високим рівнем безробіття, низьким рівнем технологічного і кваліфікаційного розвитку, бідним природним і людськими ресурсами.

На наш погляд, розв'язання загадки: чому при зростанні основних доходів (заробітної плати та соціальних допомог) в номінальному виражені більше ніж ВВП бідність прогресує, потрібно шукати в структурних диспропорціях розподілу отриманих доходів між різними категоріями населення, інституційній недосконалості суспільного діалогу та недостатній ефективності механізмів регулювання зайнятості та ринку праці.

Таблиця 2. Динаміка показників ринку праці України протягом виконання Стратегії подолання бідності

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	рудень 2008	січень 2009	лютий 2009	березень 2009	квітень 2009	травень 2009	червень 2009	липень 2009	серпень 2009
Пітому вага заробітної плати в доходах населення (факт), %	41,0	42,7	43,9	42,8	42,1	43,5	44,8	43,3	...	42,0 ¹	...	...	...	...	...	...	...
Темпи росту номінальної заробітної плати, %	127,7	117,0	124,4	127,7	144,9	125,2	131,1	119,5	109,8	83,2	103,5 ²	105,5	101,5	100,3	107,0	101,4 ³	...
Темпи росту реальної заробітної плати, %	120,4	115,6	113,8	120,8	131,5	111,7	110,3	97,0	107,4	81,1	101,8 ⁴	104,0	100,6	99,8	105,8 ⁴	101,4 ⁴	...
Мінімальна заробітна плата, грн.	118 ⁴	165 ⁴	185 ⁴	237 ⁴	332 ⁴	400 ⁴	460 ⁴	605 ⁴	605	605	605	605	625	625	630	630	630
Середньомісячна заробітна плата, в розрахунку на одногодічного працівника, грн.	311	376	462	590	806	1041	1351	1806	2001	1665	1723	1818	1845	1851	1980	2008	...
Кількість безробітніх за методикою МОП, тис. осіб	2455, 0	2140, 7	2008, 0	1906, 1	1600, 8	1515, 0	1416, 7	1425, 1	...	2096,9	...	...	...	...	...	2094,0	...
Чисельність офіційного безробіття, на кінець звітного періоду, тис. осіб	1008, 1	1034, 2	983,9	981,8	881,5	759,5	642,3	844,9	844,9	900,6	906,1	879,0	808,8	736,3	658,5	606,9	569,6
Кількість зайнятих, тис. осіб	1997	2009	2016	2029	2068	2073	2090	2097	...	2005,1	...	...	...	...	...	...	...
Рівень економічної активності, %	6,5	1,9	1,3	2,4	0,8	5,4	2,3	7,4	22397,4	22102,0	...	...	...	...	...	...	...

¹ За I квартал 2009 р.

² Грудень до грудня попереднього року.

³ У % до попереднього місяця.

⁴ На кінець відповідного періоду.

Зв'язок між зайнятістю, ринком праці та бідністю є двостороннім. З одного боку, бідність зменшує можливості трудової та професійної мобільності, сприяє маргіналізації відповідних верств населення, поширенню спадкової бідності та закріплення соціальної диференціації населення на самовідтворювальні і конфліктуючі соціальні класи. З іншого, урахування чинників зайнятості та ринку праці в процесі дослідження бідності базується на тому, що від 70 до 80 % населення України більшість свого календарного часу витрачає на працю, а до 50 % доходу домогосподарств складає заробітна плата. Таким чином, канал зв'язку в напрямі від зайнятості до бідності полягає, по-перше, в тому, що процеси в сфері зайнятості: 1) визначають час праці, який скорочує можливості ефективної реалізації вільного часу для здешевлення необхідних в побуті послуг і благ, а також можливості ресурсного забезпечення домогосподарств; 2) належність до певної професійно-кваліфікаційної групи і виду економічної діяльності суттєво впливають на стандарти структури споживання і соціальну само ідентифікацію; 3) формуються умови майбутньої якості людського капіталу; 4) нарахування і податки на зайнятість формують суспільні фонди споживання (страхові та пенсійні), визначаючи можливості вторинного перерозподілу доданої вартості.

Аналіз зв'язків між формуванням доходів та зайнятістю і в зворотному напрямі дозволив нам визначити ключові механізми, які серед усіх можливих параметрів зайнятості та ринку праці найбільше визначають стан бідності.

Працюючі пенсіонери, неформальна зайнятість та сільські поселення.

Окремими структурними факторами погіршення реального добробуту населення України є зростання в складі зайнятого населення частки осіб старше працездатного віку. Розуміючи, що серед пенсіонерів мають місце особи для кого трудова діяльність є природним продовженням життєвої активності вважаємо, що в цілому зайнятість пенсіонерів викликана нестачею пенсійного забезпечення. В площині процесів зайнятості розширення контингентів даної вікової групи призводить до таких негативних наслідків. По-перше, заробітна плата таких категорій працівників є в середньому нижчою за заробітну плату осіб працездатного віку, що за інших рівних умов знижує обсяги отриманої заробітної плати в країні в цілому. По-друге, цим уповільнюється зміна покоління робочої сили.

Протягом 2001-2008 рр. серед зайнятого населення вагома частка належала особам старше працездатного віку. Так в 2008 р. їх кількість складала 1720,6 тис. осіб, з яких лише 29 % – чоловіки. При цьому зайняті пенсіонери в містах складають всього 6 % від усіх зайнятих, тоді як в сільській місцевості – 13,1 %. Більше того, в сільській місцевості у віці старше 50 років зайнятими є 27,7 % зайнятих, а в місті – 21,5. Зайнятість осіб передпенсійного і пенсійного віку концентрує в собі і більшість проблем неформальної зайнятості: 15,7 % від зайнятих у віці 60-70 років в містах і 94,3 % – в сільській місцевості.

Непропорційний розподіл неформальної зайнятості стосується також молоді у віці 15-24 років: 14 % осіб даної вікової категорії в містах і 56 % в сільській місцевості є неформально зайнятими. З точки зору чинника освіченості неформальна зайнятість – це зайнятість осіб з неповною вищою, а також загальною середньою (базовою і повною) освітою – 93,8 %. Більше того, серед осіб з відповідним рівнем освіти неформальна зайнятість найбільше розповсюджена серед осіб "базовою вищою" – 13,9 % і "повною загальною середньою" – 28,1. Всі вказані негативні тенденції мають ще більш концентрований вигляд в сільській місцевості. Характерною різницею негативних показників міст і сільської місцевості є різниця в 3-4 рази.

За даними 2008 р. серед безробітних сільської місцевості завжди вища частка тих, що були вивільненні з економічних причин – 36,4 % проти 24,9 % в містах; безробітні в сільській місцевості значно рідше звільняються за власним бажанням – 27,9 % проти 42,7, вони мають менші можливості у самостійному пошуку роботи через особисті зв'язки 30,3 % проти 36,9 %, пресу – 8 % проти 15,5, приватних посередників – 0,6 % проти 1,5. Все це свідчить про катастрофічно низку розвиненість інфраструктури та інституційного забезпечення зайнятості та ринку праці в сільській місцевості.

Таким чином, ми маємо дві України: одну міську, де процеси формування бідності більше відповідають позитивній кореляції між економічним зростанням та добробутом населення, і сільську, де сконцентровані прояви усіх негативних тенденцій.

Виходячи з цього, уdosконалення інфраструктури та інституційного забезпечення зайнятості та ринку праці в сільській місцевості можна вважати резервом як покращення ситуації трудоресурсного забезпечення, так і боротьби з бідністю.

Безробіття.

Хоча протягом досліджуваного періоду безробіття в Україні зменшувалося, воно не перестало бути негативним чинником підтримки високого рівня бідності. З точки зору бідності, має значення не тільки чисельність безробітних, але й тривалість незайнятості і, що треба підкреслити особливо, концентрація ймовірності безробіття в середовищі окремих категорій населення. В результаті, це формує не тільки тимчасову бідність, а й сприяє закріпленню бідності як зразку життя, формуючи таким чином маргінальні осередки і спадкову бідність.

На нашу думку, серйозним недоліком державних програм є те, що в їх складі не знаходять місця зусилля по викоріненню такого явища на ринку праці, як зневіреність. Завдяки особливостям теперішньої методології статистики ця категорія осіб штучно відноситься до економічно неактивного населення. Між тим, на наш погляд, це є найбільша критична і небезпечна форма безробіття. Відмова від активного пошуку роботи в ситуації наявності в ній потреби свідчить про психологічний надлом людини і є важливішим індикатором маргіналізації. Хоча протягом 2000-2008 рр. відповідна кількість скоротилася майже в 4 рази, явище залишається і концентрується серед чоловіків та жителів сільської місцевості. Враховуючи це, а також прогнозуючи зростання контингенту зневірених в 2009-2010 рр., вважаємо за необхідне розробку спеціальних державних програм трудової реабілітації.

За даними Держкомстату рівень звернення безробітних громадян до послуг Державної служби зайнятості не перевищує 50% протягом усіх років. Це один з найменших показників у Європі, який свідчить про недостатню привабливість державного соціального захисту цієї категорії громадян на ринку праці. Відповідно до цього держава має низькі можливості упорядкування структурних диспропорцій попиту і пропозиції на ринку праці та коригування зниження доходів громадян на час пошуку роботи.

Професійно-кваліфікаційний дисбаланс ринку праці.

Перешкодою подальшого зменшення безробіття та тривалості пошуку роботи, а також підвищення продуктивності праці і зростання конкурентоспроможності продукції є професійно-кваліфікаційна незбалансованість ринку праці, яка набуває очевидних форм на етапі його обороту у вигляді неспівпадіння попиту і пропозицій робочої сили та прихованих форм – на робочому місці – у вигляді невідповідності професії і кваліфікації працівника вимогам робочого місця. Дані щодо очевидних форм професійно-кваліфікаційної диспропорції на зареєстрованому ринку праці дає ДЦЗ – це диспропорція між навантаженням на одне робоче місце та різними професійно-кваліфікаційними групами і середнім рівнем навантаження, яка коливається від 10 до 53 осіб на робоче

місце протягом усього періоду. Оцінку цих же диспропорцій, але вже для повного ринку праці здійснено в РВПС України НАНУ – 8-42 осіб. Дані щодо невідповідності професійно-кваліфікаційної структури робочої сили і робочих місць в середині підприємств висвітлюють обстеження Базової захищенності, проведеного Держкомстатом України спільно з МОП та ООН – 25% використовують професійні знання далеко не повною мірою, причому в промисловості 29% а в сільському господарстві 26%; а рівень кваліфікації не відповідає у приблизно 30% осіб.

Подібна ситуація говорить про невідповідність сучасної системи професійної підготовки як на виробництві так і поза виробництвом вимогам ринку праці та раціональної зайнятості. Враховуючи постійне зростання обсягів фактичної професійної перепідготовки і перекваліфікації та чисельності освічених проблема полягає не в обсязі, а в якості і структурі та невідповідності, тому мова повинна йти не про нестачу копітів, а про нестачу ефективних механізмів трансформації цих копітів у якісне навчання.

Бідність працюючих.

Досить помірний рівень зайнятості населення України порівняно із розвиненими країнами Європи (53,6 від всього населення у віці 15 років і старше в Україні, 63,8% – у Данії, 64,7% – у Нідерландах, 59,3% – у Сполученому Королівстві, 59,9% – у Швеції.) ще більше погіршує те, що навіть зайнята робоча сила використовується не повною мірою. Протягом 2001-2008 рр. вимушена неповна зайнятість з ініціативи адміністрації скоротилася на 6,3 в.п (з 9,7 до 3,4%), але в 2009 році різко зросла до 18,5%. Очевидним наслідком цього є зменшення загального доходу від зайнятості навіть за умов незмінності щомісячної заробітної плати.

Для того, щоб оцінити достовірність висновків, які робляться на підставі показників Держкомстату ми перерахували, якою має бути частка оплати праці в ресурсах домогосподарств, виходячи із середньої чисельності осіб одного домогосподарства (в середньому за період 2,67 осіб), рівня зайнятості перерахованого на все населення (42%) та середньої заробітної плати. Опустивши повний ланцюг розрахунків ми прийшли до таких висновків: у складі середніх щомісячних доходів домогосподарства частка заробітної плати повинна досягати 70-75 %. Таке неспівпадіння з відповідними даними Держкомстату дає підстави висунути гіпотезу, що не всі із тих зайнятих, що визнали себе такими при опитуванні, отримують заробітну плату, яку органи державної статистики приймають як середню загальноукраїнську. Це означає, що працівники статистично малих підприємств, працівники, які працюють у фізичних осіб-підприємців, а також зайняті у неформальному секторі та неформально зайняті на реєстрованих підприємствах отримують доход від праці на 30-40 % нижче, ніж заробітна плата в середньому по Україні. Наші розрахунки свідчать, що кількість таких контингентів зайнятих осіб коливається протягом досліджуваного періоду між 5-6 млн. осіб.

Таким чином, можна з упевненістю констатувати, що поширення нереєстрованої зайнятості стає автономним чинником уповільнення зростання реального добробуту населення України. Не дивлячись на численні намагання Уряду і органів влади із детінізації економіки неформальний сектор протягом 2005-2008 рр. зріс на 3%. Ще більш загрозливо виглядає тенденція зростання неформальності серед осіб найманої праці. Строго говоря, розмова про ринок праці, як механізм перерозподілу робочої сили, має сенс тільки стосовно цієї категорії. Зайнятість не найманих працівників регулюється іншими економічними відносинами – вони виступають як автономні товаровиробники і отримують доход не у формі заробітної плати, а у формі доходу на ринках благ та послуг. Попри це говорити про український неформальний підприємницький сектор як сферу повноцінного відтворення людського капіталу зарано.

На наш погляд дана проблема є похідною від проблем малого підприємництва в цілому. Згідно офіційної статистики, 35 % новостворених підприємств широку банкрутують, 60 % ледве виживають і лише 5 % розвиваються успішно, але переважно перебувають в "тіні". Враховуючи, що малі підприємства є осередком концентрації вторинної та неформальної зайнятості механічно пов'язувати кількість зайнятих на МП з кількістю робочих місць, створених для зменшення безробіття, некоректно. Відповідно, рівень соціальних гарантій зайнятості, умов і безпеки праці та доходів залишається низьким, а внесок малого бізнесу у подолання бідності сумнівним. Разом з тим ми не вважаємо, що розвиток малого підприємства є негативним чинником подолання бідності. Навпаки підкреслюючи проблеми в малому бізнесі і проблеми, що породжує малий бізнес, ми наголошуємо на необхідності інституціонального удосконалення функціонування і регулювання цієї сфери.

Вирішенню проблем неформального сектору як в сфері малого бізнесу так і економіки в цілому повинно сприяти інший науковий підхід до визначення і моніторингу даної категорії. Нами розділяється позиція, що підхід в статистиці праці із виділенням неформального сектору як окремого – не є достатньо продуктивним. Такий підхід затемнює той момент, що неформальність зайнятості, хоча і концентрується у сільському господарстві, має місце в усіх видах економічної діяльності. Без знання цього неможливо плідно програмувати подолання поширення неформальності трудових і підприємницьких відносин.

Галузеві диспропорції формування зайнятості.

Диференціація розміру заробітної плати значною мірою визначається видом економічної діяльності. В економіці країни рівень заробітної плати практично визначається позиційними факторами – в даному випадку належністю до певної сфері економічної діяльності, а не формується під впливом загальновизнаних світовою практикою чинників, якими є кількість, якість та результати праці.

Існування значної стійкої різниці у рівні доходів і, як наслідок, в умовах відтворення різних груп працівників формує не конкуруючі між собою замкнуті анклави робочої сили з відособленими циклами відтворення, що перешкоджають нормальній мобільності праці та інших ресурсів.

Подібне становище ми оцінюємо як орієнтацію на отримання квазіренти, пов'язане з блокуванням в межах відповідної професії чи галузі вільної конкуренції. Така тенденція не має нічого спільного з перспективами нарощування потенціалу конкурентоспроможності даних сфер, а значить від сучасних монополістів в цілих галузях не варто очікувати ні зниження ціни на товари ні підвищення їх якості.

Підприємницькі стратегії демпфування зростання заробітної плати

В процесі аналізу структурних і латентних підвалин формування бідності в умовах зростання ВВП та номінальної заробітної плати нами було встановлено механізм, який здійснює окремий внесок у формування бідності попри інфляцію. Його можна представити як прогресуюче нівелювання зростання номінальної заробітної плати зменшенням її частки у структурі витрат суб'єктів господарювання. Самостійність цього чинника стосовно інфляції полягає в тому, що рівень інфляції нівелює отриману заробітну плату в поточному періоді, тоді як зниження частки заробітної плати в структурі витрат на фоні зростання індексу цін виробників розкручує механізм майбутніх розбіжностей між доходом від трудової діяльності і підприємницьким прибутком на користь останнього. Так лише протягом 2001-2003 рр. номінальна заробітна плата зростала більше, ніж ціни виробників і одночасно з цим частка заробітної плати в структурі витрат утримувалася незмінною. З 2004 року по 2008 рік підвищення заробітної плати підприємці компенсували значно більшим зростанням цін на власну продукцію (від 6 до 16 відсоткових пунктів). Таким чином в умовах зменшення частки витрат на працю та соціальні виплати зростання обсягів і швидкості обороту інших операційних витрат за правилом мультиплікатора дозволяє підприємцям накопичувати все більший обсяг капіталу, що знаходиться в його розпорядженні. Завдяки цьому більшість

переваг економічного зростання періоду 2001-2008 рр. латентними механізмами перерозподіляється на користь лише однієї сторони соціально-трудових відносин.

Додатковим механізмом, який знайшов широкого застосування є затримки виплати заробітної плати. Хоча протягом 2001 - 2008 р. вдалося знизити рівень затримки заробітної плати більше як у 7 разів, та легкість з якою підприємці дозволили собі застосовувати цей механізм з початком фінансово-економічної кризи, свідчить про не спрацювання інституційних запобіжників соціального захисту праці і наявність широких можливостей полегшувати умови господарювання підприємства за рахунок робочої сили. Так вже у квітні 2009 р. обсяги затриманої заробітної плати досягли 1723 млн. грн, що менше рівня 2001 р. лише у 2,8 рази. Зазначена тенденція спостерігалася у всіх регіонах без винятку, незважаючи на те, що фінансово-економічна криза різною мірою вплинула на перебіг подій регіональних ринках праці.

Таким чином, ситуація в сфері зайнятості та ринку праці багато в чому обумовлює збереження високого рівня бідності. Поширення неформальних трудових відносин, непродуктивна зайнятість в неконкурентоспроможних галузях, збільшення інтенсивності використання робочої сили в умовах стабільності обсягів робочого часу, погрішення безпеки праці та життедіяльності підривають якість трудових результатів, здоров'я громадян, знижують їх соціальне самопочуття та впевненість. Завдяки цьому бідність стає негативним фактором поширення умов неефективного та нераціонального використання трудового потенціалу нації, зниження якості відтворення людського капіталу поточного та майбутнього покоління.

Пропозиції.

В загальному вигляді наші пропозиції логічно витікають із визначених проблем, які, на нашу думку, є з одного боку індикаторами і чинниками бідності, з іншого, представляють ті сфери, удосконалення яких виступає резервом зниження бідності. Ще раз підкреслимо, що ми маємо на увазі: вирівнювання інфраструктури і інституційного забезпечення міських і сільських типів поселень, подальше скорочення термінів і обсягів безробіття, більш рішуче підвищення рівня базових соціальних стандартів, детінізацію трудових відносин, реформування пенсійного забезпечення та забезпечення адресності соціальних допомог і трансфертів.

Подальше удосконалення програм діяльності Уряду щодо виконання Стратегії подолання бідності необхідно здійснювати через чітку стратифікацію населення відносно провідних джерел формування їх бідності

В якості критерій категоризації населення ми пропонуємо виділити різні причини соціальної уразливості на ринку праці:

- бідність зайнятого населення в працездатному віці;
- бідність безробітних та зневірених
- бідність людей старше працездатного віку й непрацездатних (інвалідів)
- бідність молоді
- бідність сільського населення
- бідність неформально зайнятого населення

Крім того, необхідно відмовитися від погляду на підвищення заробітної плати як виключну причину інфляції, а досягнення конкурентоспроможності перестати пов'язувати із знеціненням вартості робочої сили. Досвід розвинених країн чітко демонструє, що основними осередками викривлення структури цін є монополізація та незбалансованість ринкових позицій контрагентів.

Для цього необхідно внести зміни в податковий і статистичний облік, а також в систему оподаткування, які б стимулювали підприємців до збільшення частки оплати праці в складі доходу підприємств, стимулювали модернізацію технологій та техніки, виводили б з тіні трудові відносини. Ми враховуємо, що даний напрям збільшить витрати підприємств на робочу силу і можливо на першому етапі реформ знизить їх прибутковість. Виправданням цього, на наш погляд, стане зростання стратегічної конкурентоспроможності, яка дозволить не тільки компенсувати поточні витрати, а й забезпечити економічний розвиток і нове місце України в світовому поділі праці.

В межах цієї ідеології змін вважаємо корисним мінімальну ставку погодинної оплати праці визначити як динамічний регулятор продуктивності і конкурентоспроможності, а не як соціальний стандарт. За допомогою його галузевої та регіональної диференціації подолати диспропорції у міжпосадових та міжгалузевих співвідношеннях оплати праці працівників бюджетної сфери з поступовим підвищеннем її розмірів.

Окремими перспективним напрямом вважаємо розширення прозорості і доступності корпоративних відносин для найманих працівників і фізичних осіб підприємств. Альтернативою суспільній диференціації населення на неперехрещувані страти є спільна участь усього населення у процесах поширення корпоративного володіння багатствами нації як через перерозподільні державні механізми так і збалансованість компенсації праці і капіталу так і канали спільних прав власності. В цьому напрямку необхідно розвивати захисну інфраструктуру мінори тарних акціонерів, колективні і недержавні спільні фонди підтримки, розширювати недержавні форми страхування.

Крім того вважаємо доцільним:

- поширення видів і підвищення цільового призначення соціального страхування;
- сприяння розвитку і державних гарантій безпеки недержавного страхування різних аспектів трудового життя;
- з урахуванням болісності різкого переходу до монетизації адресної соціальної допомоги і соціальних послуг забезпечити переходне впровадження квазімонетарних інструментів;
- збільшити соціальний захист непрацездатних громадян, осіб з обмеженими фізичними можливостями та зневірених;
- посилити соціальну підтримку сімей з дітьми і дітей, позбавлених батьківської опіки;
- поширити соціальну підтримку на нові категорії населення, визначення яких диктується необхідністю вирівнювання трудових можливостей і переговорних позицій найменш конкурентоспроможних контингентів;
- поліпшити і забезпечити доступність інфраструктури трудової і професійної мобільності, а також інфраструктури підтримки якості праці та життя (захиста життя і праці, медицина, освіта, безпека харчування і побутового використання товарів і матеріалів).

Висновки

Оцінюючи як стан бідності так і державні зусилля по її подоланню необхідно відзначити, що у механізмах, які повною мірою контролюються державою, досягнуту серйозних успіхів (встановлення більш високих соціальних гарантій, індексації грошових виплат соціальних трансфертів та заробітних плат в бюджетній сфері, пенсій, частково зниження прямого податкового навантаження на індивідуальні доходи). В той же час в сфері функціонування загально економічних та

соціальних процесів, які в силу своєї складності і багатоаспектності важко вважати елементом лише однієї системи регулювання, говорити про успіхи треба обережно. Іншою мовою державне управління застосувало коректні інструменти, але в цілому ситуація вийшла за межі можливостей державного регулювання.

Немалу провину в цьому ми вбачаємо в неопрацьованості ієархії і супідядності визначених цілей Стратегії подолання бідності [1;2]. Так створення економічно-правових умов для підвищення економічної активності працездатних громадян, становлення середнього класу є нечітко вираженими благами побажаннями, які відзначають бажаність параметрів суспільних феноменів такого рівня, який не підвладний окремим і короткостроковим зусиллям навіть Уряду. Настільки масштабні і багатогранні процеси не можуть стояти в ряду завдань з окремими інструментами, використання яких повністю контролюється державною владою. Зростання реальних грошових доходів і його відносної частки в складі національного багатства, а також регіональне вирівнювання його розподілу з точки зору вище названих феноменів мають супідядний характер і виступають тими шаблями, досягнувши яких можна лише наблизитися до поставлених цілей. Алей й вони є результатами довгострокових і комплексних подій в різних сферах соціально-економічного і політичного життя, причому таких, які перехрещуючись нівелюють та підсилюють один одного за невизначеними схемами. Тому визначення бажаного стану цих складних феноменів в якості мети без визначення механізмів використання тих інструментів, які дійсно контролюються державною владою лише дезорієнтує виконавців, породжує формалістичну контролю виконання, зводить виконання до маніпуляції значеннями показників.

На нашу думку успішне державне програмування таких складних процесів потребує чітке розмежування цілей як мінімум на три супідядні рівня, де кожний наступний рівень є засобом наближення до реалізації попереднього. Найвищий рівень цілей це цілі бажаних параметрів складних і не регульованих безпосередньо соціально-економічних феноменів. Наступний рівень цілі, які визначають бажані параметри проміжних і споріднених явищ більш низького рівня, але теж таких, регулювання яких безпосередньо неможливо. Наступний рівень це цілі щодо координації окремих механізмів та інструментів, які повністю контролюються суб'єктами державного регулювання і, нарешті, осстанній рівень цілі, що визначають набір, спосіб і режим існуючих в розпорядженні державної влади інструментів впливу.

Література

1. Указ Президента України від 15 серпня 2001 року N 637/2001 про затвердження "СТРАТЕГІЇ ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ" /<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=637%2F2001>

2. Постанова Кабінету Міністрів від 21 грудня 2001 р. N 1712 Про затвердження Комплексної програми забезпечення реалізації Стратегії подолання бідності /
<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=2&nreg=1712-2001-%EF>

Стаття надійшла до редакції 14.10.2009 р.

ТОВ "ДКС Центр"